

MODELLER

TANKER OM FREDRIK BARTHS ROLLE I

"Den mann som opplever storhet må ha en følelse for myten han lever i. Han må gjenspeile det som projiseres på ham. Og han må ha sterk selvironi. Det er dette som kobler ham fri fra troen på sine egne pretensjoner." (Frank Herbert)

av FINN SIVERT NIELSEN

Det var en gang for nærmere 20 år siden, at Institutt for sosialantropologi i Oslo avholdt en konferanse noen mil nord for byen. Vi møtte opp, fast ansatte og stipendiater (selv tilhørte jeg siste gruppe), for å diskutere fagets fremtid. Stemningen var god. Selv om instituttet ikke akkurat var verdensantropologiens akademiske navle, var det et hyggelig, og til tider uvanlig inspirerende miljø å ferdes i. Likevel, utover kvelden ble atmosfæren både tung og trykkende, og en etter en gikk de som hadde ventet seg en fest til sine rom for å sove.

Neste morgen ble jeg trukket til side av en venn: "Har du hørt," sa han med lav stemme,

"at de gamle (som den gang kan ha vært ca. 55) satt oppe til fire i natt og diskuterte Barth?"

Jeg skulle gitt mye for å vite hva Barths tidligere medstudenter snakket om den natten. Men jeg kan garantere at det ikke var hans teorier, ei heller hans innsats for å plassere Norge på det antropologiske verdenskartet.

Antropologen

Frederik Barth var og er den mest betydningsfulle antropolog som noen gang har hatt sitt virke i Norden. Hans bidrag som teoretiker og feltarbeider er betydelig, også globalt, men i Norden - særlig i Norge - var hans miljøbyggende innsats enda viktigere. I Norge var det

OG MYTER

NORSK (OG NORDISK) ANTROPOLOGI

Frederik Barth på talerstolen

Barth som skapte den moderne sosialantropologi som i dag er en samfunnsinstitusjon med nasjonal innflytelse; og man kan med en viss rett hevde at Barth grunnla moderne antropologi i Norden.

Som norsk antropologistudent fikk jeg Barth inn med morsmelken. Allerede på grunnfag lærte vi basisbegreper som "tomatmannen" (en foretaksom araber som Barth beskriver i en artikkel fra 1967), "prosessanalysen" (det norske navn på Barths teori), "models" (hans teoretiske manifest fra 1966) og "aktøren" (hans betegnelse for det handlende menneske). Senere i studiet oppdaget vi "barth pathanere" og "barthamanere" - to folk Barth har studert, som

utenfor en innviet oslokrets var kjent som Swat pathanere og baktamanere.

Vi var ikke nødvendigvis enige med Barth, tvert imot. På 1970-tallet ble han utsatt for hard kritikk fra de progressive, og selv de mindre progressive kunne enes om at Barths analyser var reduksjonistiske, om ikke reaksjonære. Likevel henviste vi til ham når vi leverte våre avhandlinger. I Norge hadde Barth satt standarden for "god antropologi". Hans visjon av faget som jordnært og anvendelig, men samtidig analytisk sofistikert kunne vi ikke annet enn ta til etterretning.

Men det var heller ikke dette "de gamle" snakket om den natten.

Karismatikerens

Tidlig på 1980-tallet holdt Barth en forelesningsserie på Etnografisk museum i Oslo, hvor han presenterte empirien fra sitt feltarbeid i Oman og eksperimenterte med forskjellige analytiske tilnærminger til stoffet. Serien var en tour de force, og man gikk ikke frivillig glipp av en eneste forelesning. Uke etter uke, nesten uten notater, rullet han lett og ledig opp den tette veven av konflikt, allianse, handel og hierarki som han hadde kartlagt i den multietniske, multireligiøse, multiøkonomiske og multi-seksuelle byen Sohar. Uke etter uke steg spenningen i salen, mens den ene teoretiske tilnærming etter den andre ble utprøvd - og forkastet som ute av

stand til å hankses med materialets kompleksitet. Det var mesterlig antropologi - og det var mesterlig teater. Etter 5-6 uker kjente man det retoriske høydepunkt nærme seg. Nye lag av kompleksitet la seg stadig hurtigere på hverandre. "Hva kan forklare alt dette?" spurte Barth som så mange ganger før. Den rolige stemmen endret seg ikke, men nå visste vi at det kom: "Det kan prosessanalysen..." Og plutselig så vi hvordan alt ledet frem til dette.

Poenget ble levert så presist og overbevisende at jeg kom i skade for å le - av ren beundring. Da så Barth på meg. Jeg vil aldri vite hva han tenkte, men jeg tror, på en eller annen måte, at dette blikket var temaet for "de gamles" nattlige diskusjon.

Barth var akademikersønn og vokste opp i internasjonale miljøer i Tyskland og USA. Hans første konfrontasjon med norsk hverdag kom tidlig på 1950-tallet, da han ble stipendiat i Oslo og sluttet seg til de 5-6 studentene som den gang holdt hus på det støvete loftet på Etnografisk museum. Han var den ubestridte leder. Mange år senere skrev han om kontrasten mellom sørasiatiske guruer og melanesiske sjamaner: gurun vil spre sin kunnskap bredest mulig; melaneseren holder den tett inntil kroppen og gir den bare videre til de utvalgte. Barth selv, der han sitter, i lotusstilling på seminarbordet og innvier sine medstudenter i det nyeste nye i

amerikansk og britisk samfunnsfag, ligner mest av alt en sammensmeltning av disse rollene.

Et fravær av filosofi

Nordisk antropologi på 1950-tallet var i hovedsak av tysk tapping. Man studerte fjerne folks kulturhistorie, reiste ut for å samle gjenstander til de etnografiske museene og kom hjem for å katalogisere dem. De store ekspedisjonene til Carl Lumholtz (Australia, Mexico, Borneo), Knud Rasmussen (Grønland og østover), Erland Nordenskiöld og Rafael Karsten (begge Søramerika) nyter respekt også i dag. Men det var fortiden som sto i fokus - den eventyrlige reise til det eksotiske og opprinnelige.

Barth gjorde allerede 1957 feltarbeid i Iran på oppdrag fra UNESCO og påtok seg senere et prosjekt for FAO. Han fikk antropologer med i planlegning og evaluering av norsk u-hjelp. I 1962 gjorde han feltarbeid på en norsk sildesnurper, og introduserte to høyaktuelle temaer i norsk antropologi: studier av lokalsamfunn og arbeidsliv.

Barth ville skape en anvendelig antropologi, med praktisk relevans for vår tids verden. Det var dette hans teori var best til: å beskrive følgene av konkrete inngrep i konkrete sosiale situasjoner. På den annen side ligner hans samfunnsengasjement en bigeskjeft. Barth var (og er) en uovertruffen feltarbeider. Ingen kjent antropolog har hatt så mange feltopphold på så for-

skjellige steder. Et "praktisk" feltarbeid fra eller til kostet ham lite. De fleste av hans feltstudier foregikk uansett under fjerne himmelstrøk. Det ligner et paradoks.

Den "praktiske" grunnholdningen stikker dypt. Barth har alltid hevdet at han ikke er teoretiker. Hans teori er en "modell", et analyseverktøy som skal tilpasses til en gitt sosial situasjon. Han har brukt samme modell i Bali og Bhutan, Sudan og Norge, og analysert alt fra økologi til religion med den. Igjen aner vi paradokset: en så bredt anvendelig modell må nødvendigvis være svært generell. Mannen som ville ha en konkret antropologi beskriver verden på en meget abstrakt måte.

I hans mest filosofiske og "upraktiske" monografi, et studium av overgangsritualer i en stamme på 183 mennesker i Ny-Guineas regnskog, merkes denne dobbeltheten særlig klart. Et sted hevder han at feltarbeideren ikke skal stille spørsmål til sine informanter. Ved å intervju dem, påvirker man dem til å bygge opp en systematisk viten, der ingen systematikk var før antropologen ankom. Man skal være tilbakeholden og fokusere på det som sies og gjøres spontant - uten antropologens inngripen:

"Det ville ikke vært vanskelig for meg å få hjelp fra de innfødte i mine forsøk på å forstå: å tvinge dem til å systematisere og oversette til ord, som respons på

mitt behov for system og verbal kodifisering. Jeg har en sterk mistanke om at samlingene av innfødte forklaring som vi finner i den antropologiske litteraturen ofte er oppstått som en bivirkning av antropologens aktivitet." (Barth 1975: 226)

Blant baktamanene fant Barth et fravær av filosofi. De utførte ritualer, men forklarte dem ikke. I et studium av eksotiske skikker hos et eksotisk folk, demonstrerer Barth at menneskelivet er praktisk.

Men sitatet har også et annet budskap. Under Omanforelesningene opplevde jeg Barths karisma. Et par år før hadde han trollbundet titusener, da han i TV-serien "Andres liv - og vårt eget", uten andre hjelpemidler enn den lenestolen han satt i, "fikk mang en nordmann til å våkne opp med et annet og mer nyansert bilde av seg selv - og verden," som en kommentator skriver. Det er kanskje ikke så merkelig at en slik mann er seg bevisst behovet for tilbakeholdenhet overfor sine informanter?

Politikeren

Som akademiker var han derimot sjelden tilbakeholdende. Da han leverte sin doktoravhandling ved Universitetet i Oslo i 1955, ble den refusert. Årsaken var angivelig at man i Oslo aldri hadde sett en doktorgrad i antropologi.

Da man rådførte seg med britiske kollegaer om kravene til et slikt arbeid, fikk man vite at feltarbeidet måtte vare i minst et år, og Barth hadde bare vært noen måneder i Kurdistan. Ikke det beste utgangspunkt for en akademisk karriere. Barths respons var politikerens: han dro fra Oslo for å studere under de selvsamme britene som hadde

Under Omanforelesningene opplevde jeg Barths karisma. Et par år før hadde han trollbundet titusener, i TV-serien "Andres liv - og vårt eget", uten andre hjelpemidler enn den lenestolen han satt i.

forårsaket hans faglige forlis. Han oppsøkte altså det mest prestisjetunge antropologimiljøet i Europa - og han posisjonerte seg i det politisk. Han sluttet seg til den unge Cambridgefløyen, nettopp som den gjorde seg klar til et generaloppgjør med fagets herskende ortodoksi.

Den norske antropologen Hans-Einar Hem har spekulert over hvorfor Barth ikke reiste til Chicago, hvor han hadde studert før og fagmiljøet var større enn i England. Hem mener at valget

var politisk motivert. Barths nyskapning ville simpelthen virke mer radikal og vekke mer oppsikt i Storbritannia enn i USA, hvor flere samfunnsforskere arbeidet med lignende tanker.

Med en doktorgrad om politikk i en pakistansk fjellstamme under utgivelse, kastet Barth seg ut i norsk akademisk politikk. Han allierte seg med andre unge samfunnsvitere: den senere verdenskjente statsviteren Stein Rokkan og historikeren og arbeiderpartipolitikeren Gudmund Hernes. Sammen påvirket de Stortinget til å prioritere samfunnsfagene under oppbyggingen av det nye Universitetet i Bergen, hvor Barth fikk etablert sosialantropologi fra dag én.

Bergen og Helsinki

Fra 1961 til 1973 ledet Barth det som ble kjent langt utenfor Norges grenser som "The Bergen School", som skulle virkeliggjøre Barths anvendte antropologi i praksis. Det ble forsket i økologi og økonomi blant norske bønder og sudanesiske nomader. Hvordan endret moderniseringen livsbetingelsene i slike samfunn? Hvordan ble de påvirket av distriktsutbygging og u-hjelp? Hvilke muligheter åpnet seg for lokale entreprenører?

Og man studerte interetniske forhold. Resultatet var den enormt innflytelsesrike artikkelsamlingen "Ethnic Groups and

Boundaries" fra 1969, hvor etnisk identitet, i tråd med Barths modell, ble forstått som en ressurs i et strategisk spill om makt og rettigheter, heller enn et kulturelt fellesskap - altså som et praktisk anliggende.

"Ethnic Groups and Boundaries" har en innledning og et kapittel av Barth, og seks kapitler av andre norske og svenske antropologer. Boken er blant de mest siterte overhodet i faget. Likevel, bortsett fra Barth selv, ble ingen av forfatterne kjent utenfor Norden. Boken ga et øyeblikk i det internasjonale rampelys. Bedre kan Barths paradoksale rolle i det nordiske fagmiljøet neppe beskrives.

Barth har bare én seriøs konkurrent som Nordens største antropolog, finnen Edvard Westermarck, som var professor i London og Helsinki før andre verdenskrig. Han gjorde lange feltarbeid i Marokko og hadde vært Malinowskis lærer. Men hjemme møtte han sterk motstand, og moderne finsk antropologi døde med ham, og ble først gjenopplivet igjen på 1980-tallet.

Hvorfor lyktes Barths prosjekt, men ikke Westermarcks? Det finnes ikke noe enkelt svar. Dels har det å gjøre med hvor mye de investerte i sitt lokale fagmiljø. Westermarck tilbragte mer tid i utlandet enn i Finland; Barth forpliktet seg i bergensårene overfor det norske fagmiljøet. Like viktig var den antropologi de to forfektet: få politikere ville foretrekke Westermarcks lærde teori fremfor Barths anvendelige analyser.

Dessuten, Barth kom til faget akkurat da universitets ekspansjonen tok til på 1960-tallet og flere andre samfunnsfag ble opprettet ved norske universiteter. Det var politisk vilje og økonomiske ressurser til anvendt samfunnsforskning, som Barths antropologi.

Sverige og Danmark

Motstanden de to mennene møtte lokalt var også meget for-

Barth har utvilsomt vekket "en påtrengende og dyp mangel på anerkjennelse" i det lokale fagmiljøet. Og det var nok dette "de gamle" diskuterte den natten.

skjellig. Hovedmotstanderen var den kulturhistoriske Völkerkunde-tradisjonen, som sto sterkt i Finland i det meste av det 20. århundret, og særlig svakt i Norge på 1950-tallet, fordi det norske fagmiljøet var for lite til å yte effektiv motstand mot noe som helst, og fordi den antityske stemningen i Norge var sterk etter krigen.

Situasjonen i Sverige var mer kompleks. I Göteborg hadde Karl Gustav Izikowitz skapt en moderne britisk antropologi. I Stockholm opprettet Karl Eric Knutsson et lignende institutt. Begge hadde bidratt til "Ethnic

Groups and Boundaries". Men i Uppsala levde den gamle skolen videre. Norsk antropologi var en samlet bevegelse, i Sverige var faget splittet. Indirekte bidro Barth selv til denne splittelsen. En av hans studenter i Bergen, etnologen Åke Daun, ble inspirert til å modernisere svensk etnologi og anvende faget i studier av det moderne Sverige. Han lyktes så godt at svenske antropologer i praksis ble utelukket fra studier av eget samfunn.

Danmark hadde, som Norge, kun ett senter for akademisk antropologi, ved Nasjonalmuseet i København. Det var et senter med betydelig makt og prestisje. De etnografiske samlingene var verdensberømte, og deres direktør, Kaj Birket-Smith, var internasjonalt kjent. Her sto den gamle garde sterkt, og ytte sterk motstand. Heller ikke da Birket-Smith gikk av med pensjon kom endringene. De nye frontfigurene var alle Birket-Smiths studenter og ivaretok (i forskjellig grad) kontinuiteten med sin lærer.

Tydeligst gjelder dette Johannes Nicolaisen, som grunnla Institut for antropologi i København, og Klaus Ferdinand, som skapte den etnografiske samlingen ved Århus museum. De var primært empirikere og så ingen motsetning mellom kulturhistorie og moderat faglig modernisering. Men det gjelder også Niels Fock, som var inspirert av fransk strukturalisme og klart var en moderne antropolog. Men både strukturalismen og kulturhistori-

en var humanistiske disipliner, og heller ikke Fock ble derfor tvunget til det radikale skritt - å definere antropologien som et samfunnsfag.

Under det første nordiske antropologmøtet i 1960, holdt Barth et paper om kulturspredning (diffusjon) et klassisk kulturhistorisk tema som han nok hadde valgt for å komme danskene i møte. Men den danske skepsis mot Barth skulle holde i mange år.

Ny-Guinea og Tromsø

Antropologer med felterfaring fra Ny-Guinea har en egen status i faget. Man antar at de har overkommet store vanskeligheter og oppnådd fundamental og fremmedartet viten. Med etnisitetsboken fikk Barth status som toneangivende teoretiker. Det som nå skulle til for å sikre ham en plass blant fagets store navn, var et feltarbeid på Ny-Guinea.

Personlig tror jeg Ny-Guinea nesten tvang Barth til å oppgi sin "modell". Monografien han skrev derfra er intrikat og ofte dunkel. Han påpeker selv empiriske huller og begrenser analysen til ett sett ritualer. Men Barth fastholdt sin "modell", selv om den endret seg nesten til det ugjenkjennelige. Han fastholdt at samfunnet er konkret og praktisk. Samtidig forlot han selv den konkrete nordiske scene og beveget seg ut i et abstrakt, globalt rom.

Så historien har også en annen lesning. Da Barth forlot Bergen, forlot han samtidig den anvendte antropologi han hadde fremelsket hos så mange andre: Harald Eidheim som engasjerte seg for samiske rettigheter, Karl Eric Knutsson som forlot akade-

mia for å jobbe med u-hjelp og internasjonale rettigheter for barn, Helge Kleivan som stiftet IWGIA og satte urfolksspørsmål på FNs dagsorden. Men Barth dro fra Ny-Guinea til Parnasset.

Den norske antropologen Tian Sørhaug skriver:

"Lederen kan, enten han vil eller ei, vekke et begjær, en påtrengende og dyp mangel på anerkjennelse, som han selv så utstråler løfter om å kunne tilfredsstille, og det er egentlig disse utstrålte løftene som skaper begjæret. Slik blir ledere bærere av projeksjoner, og de blir fantastiske objekter" (Sørhaug 1996: 31).

En opplevelse jeg hadde ved Universitetet i Tromsø, hvor jeg underviste på slutten av 1990-tallet, har blitt stående som et bilde på Barths rolle i norsk antropologi. I Tromsø ble det i 1972 opprettet en "Seksjon for samiske studier og etniske relasjoner", for å utforske forholdet mellom samer og nordmenn i landsdelen. Det teoretiske manifest var Barths bok om etnisitet; og en av medforfatterne, Harald Eidheim, grunnla seksjonen og ledet den, den første tiden. Da jeg ankom Tromsø, hadde man i mer enn 20 år drevet et lokalt forskningsprogram med utgangspunkt i Barths etnisitetsmodell. Men da en prestisjetung jubileumskonferanse for bokens utgivelse ble arrangert i Nederland noen år senere, ble miljøet i Tromsø ikke en gang kontaktet. Det var stille i korridorene den dagen nyheten nådde oss.

Ledere, skriver Sørhaug, utstråler løfter som skaper behov for løftenes oppfyllelse. Det ligger i sakens natur at ledere også

bryter løfter. For å nå til topps må man "gå over lik". Barth har utvilsomt vekket "en påtrengende og dyp mangel på anerkjennelse" i det lokale fagmiljøet. Og det var nok dette "de gamle" diskuterte den natten. ■

Les mer i:

Barth, Fredrik. 1975. *Ritual and Knowledge among the Baktaman of New Guinea*. Oslo: Universitetsforlaget.

Eriksen, Thomas Hylland og Finn Sivert Nielsen. 2002. *Til verdens ende og tilbake: Antropologiens historie*. Bergen: Fagbokforlaget.

Sørhaug, Tian. 1996. *Om ledelse: Makt og tillit i moderne organisering*. Oslo: Universitetsforlaget.

FINN SIVERT NIELSEN ER LEKTOR I AN-
TROPOLOGI VED KØBENHAVNS UNIVER-
SITET, OG HAR UNDERVIST VED UNIVER-
SITETENE I OSLO OG TROMSØ. HAN HAR
FELTERFARING FRA RUSSLAND OG USA
OG HAR NYLIG UTGITT EN BOK OM AN-
TROPOLOGIENS HISTORIE (MED THOM-
AS HYLLAND-ERIKSEN).

HJEMMESIDE: www.fsnielsen.com